

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

THE CHARACTERISTIC FEATURES OF THE CONSTITUTIONAL LAW OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Черниш В.В., студент III курсу
міжнародно-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню особливостей державного (конституційного) права Китайської Народної Республіки. Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення ключових аспектів конституційного права Китайської Народної Республіки, а саме Ю. Тихомирова, С. Беньцяня, Л. Цюценья, А. Саїдова, К. Гасанової та інших. Досліджено ключові риси китайської Конституції, а саме: консервативність, дотримання принципу вірності традиціям, ідеологізація. Проаналізовано характерні особливості правової системи КНР (дія відносно невеликої кількості законів; регулювання наявних у КНР суспільних відносин на трьох основних рівнях: на рівні державних (партійних) програмних документів, прийнятих партійними або урядовими органами, які виступають в ролі головних регуляторів соціально-економічного та державно-політичного розвитку країни, на рівні законів і підзаконних нормативно-правових актів за відсутності деяких кодифікованих актів правотворчості, на рівні актів правотворчості, що приймаються місцевими органами влади і спрямованих в основному на регулювання питань соціально-економічного розвитку регіону; експериментальний порядок; нечіткість, розпливчастість, неконкретизованість формулювань текстів китайських нормативно-правових актів; особлива специфіка правосвідомості китайця). Досліджено основні етапи розвитку правової системи Китайської Народної Республіки та їх особливості: перший етап – закладення фундаменту китайської державності; другий етап – період «культурної революції», де було фактично ліквідовано конституційну систему державних органів, статутних органів КПК і громадських організацій; третій етап – період широких економічних і політичних перетворень; четвертий етап – період соціально-економічних та законодавчих перетворень, пов'язаних зі вступом Китаю в СОТ; п'ятий етап – період прийняття низки нормативно-правових актів. Розглянуто особливості регламентації прав людини в Китайській Народній Республіці (національна специфіка, яка складається з крайньої форми патріархальності і непорушних положень конфуціанства; соціалістична спрямованість і класифікація за соціально-класовою ознакою; заперечення «природної» концепції прав людини та інші).

Ключові слова: конституція КНР, правова система КНР, права людини в КНР, традиційність, ідеологізація.

The article is devoted to the peculiarities of the state (constitutional) law of the People's Republic of China. Analyzed the approaches of various scholars to determine the key aspects of the constitutional law of the People's Republic of China, namely Yu. Tikhomirov, S. Bentsyan, L. Tsyutsen, A. Saidov, K. Hasanova and others. Determined the key features of the Chinese Constitution, namely: conservatism, adherence to the principle of fidelity to traditions, ideologizing. Analyzed the characteristic features of the legal system of China (the effect of a relatively small number of laws; regulation of existing public relations in China at three main levels: at the level of state (party) policy documents adopted by party or government bodies acting as the main regulators of socio-economic and state – political development of the country, at the level of laws and regulations in the absence of some codified acts of lawmaking, at the level of lawmaking adopted by local authorities and aimed mainly at regulating the socio-economic development of the region; vagueness of the wording of the texts of Chinese regulations; special specifics of Chinese legal consciousness). Studied the main stages of development of the legal system of the People's Republic of China and their features: the first stage – laying the foundation of Chinese statehood; the second stage – the period of "cultural revolution", which actually liquidated the constitutional system of state bodies, CCP statutory bodies and public organizations; the third stage is a period of broad economic and political transformations; the fourth stage is a period of socio-economic and legislative transformations related to China's accession to the WTO, and the fifth stage is a period of adoption of a number of regulations. Considered the peculiarities of human rights regulation in the People's Republic of China (national specificity, which consists of an extreme form of patriarchy and inviolable provisions of Confucianism; socialist orientation and classification by socio-class basis; denial of the natural concept of human rights and others).

Key words: Constitution of the People's Republic of China; legal system of the PRC; human rights in China; traditionalism; ideologizing.

Постановка проблеми. Однією з найбільш характерних рис сучасного світу є процес глобалізації, зміна структури світового господарства, культури і суспільства. У наш час глобалізація не обійшла стороною жодну країну і жодну сферу життя суспільства, і в цьому процесі всесвітньої інтеграції право також зазнає постійних змін.

Одним із найважливіших понять, обговорюваних в рамках реформи, є поняття правової держави. Цей термін трактується по-різному, але є очевидним, що правова держава – це «офіційний публічно-структурний регулятор поведінки людей» [1].

У процесі вивчення права в Китаї традиційно основна увага приділяється правовим звичаям, політичному курсу та соціальній ідеї. На думку китайських юристів, на Заході уявлення про правову державу успішно розвинулось завдяки тому, що правовий звичай, правозастосовна практика і статутне право належать до єдиного понятійного і логічного простору, між ними немає чіткої межі і істотних протиріч [2].

У Китаї ж, де правові документи західного зразка почали створюватися порівняно недавно (у першій третині ХХ ст.), а їх прототипи запозичені ззовні (в основному з країн романо-германської правової сім'ї), процес появи

основ правової держави (в його західному розумінні) утруднений і йде повільно і обережно, оскільки між національним звичаєм і молодим статутним правом лежить світоглядна прірва. Унаслідок історичних і культурних причин розвиток держави і права Китаю відбувається особливим шляхом, із «китайською специфікою» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо дослідження державного права КНР протягом останніх років залишається дуже важливим та актуальним у колах багатьох науковців. Зокрема, теоретичним підґрунтям для дослідження цієї теми стали наукові праці таких вчених, як Ю. Тихомиров [1], С. Беньцянь [2], Л. Цюцень [3], А. Саїдов [4], К. Гасанова [5] та інші.

Метою статті є дослідження різноманітних аспектів конституційного права Китайської Народної Республіки, а саме розкриття характерних рис конституції КНР, дослідження основних етапів формування правової системи Китаю та їх характерних особливостей, а також аналіз ключових рис розуміння концепції прав людини в КНР.

Виклад основних положень. Чинна Конституція Китайської Народної Республіки була прийнята і введена в дію 4 грудня 1982 року на п'ятій сесії Всекитайського зібрання народних представників п'ятого скликання, яка

очолоє систему органів законодавчої влади республіки. Положення Конституції Китаю [4], незважаючи на те, що республіка переживає період бурхливого економічного розвитку і модернізації більшості галузей суспільного виробництва, відзначаються певною консервативністю.

Найбільш виразно це простежується в наведеній в ст. 6 Конституції характеристиці економічної системи Китайської Народної Республіки, основу якої становить соціалістична суспільна власність на засоби виробництва, яка реалізує принцип «від кожного – за здібностями, кожному – за працею» і ліквідує експлуатацію людини людиною.

З одного боку, це пояснюється відносною давністю прийняття самої Конституції, з іншого – дотриманням принципу вірності традиціям і завоювань китайської цивілізації.

Одночасно із цим можна говорити про помітну ідеологізацію Конституції Китаю, що не характерно для сучасних писаних конституцій більшості країн світу.

Про це свідчить, наприклад, зміст ст. 24 Конституції, згідно з якою держава виступає за суспільну мораль, ідеали якої – любов до Батьківщини, народу, праці, науки, соціалізму; виховує народ в дусі патріотизму, колективізму, інтернаціоналізму та комунізму. При цьому держава посилює будівництво соціалістичної духовної культури за допомогою широкого поширення високих ідеалів, морального і культурного виховання, виховання в дусі панування дисципліни і правопорядку [5].

Щодо характерних особливостей правової системи КНР, то хотілося б зазначити такі:

– по-перше, в ній діє відносно невелика, в порівнянні з іншими країнами, кількість законів. Правове регулювання суспільних відносин здійснюється переважно на рівні підзаконних нормативно-правових актів, більшу частину яких складають акти Державної ради КНР. Китайський законодавець вважає за краще йти шляхом інтенсивного прийняття окремих локальних актів правотворчості для більш оперативного реагування на зміни, які відбуваються в країні. Центральна влада надає широкі правотворчі повноваження органам влади на місцях для негайного прийняття правових документів щодо усунення прогалів у регулюванні суспільних відносин. Місцева правотворчість надзвичайно розвинена в Китаї;

– по-друге, регулювання наявних в КНР суспільних відносин здійснюється на трьох основних рівнях:

1) на рівні державних (партійних) програмних документів, прийнятих партійними або урядовими органами, які виступають в ролі головних регуляторів соціально-економічного та державно-політичного розвитку країни. До основних з них слід віднести плани п'ятирічного розвитку, державні програми середньострокового і довгострокового розвитку, державні плани розвитку досліджень в різних областях та ін. Більш того, нерідко партійні документи не просто мають силу закону, а стоять вище нього, в окремих випадках навіть над Конституцією [6];

2) на рівні законів і підзаконних нормативно-правових актів, за відсутності деяких кодифікованих актів правотворчості. У КНР до теперішнього часу не прийняті цивільний, адміністративний, податковий кодекси. Вперше Кримінальний кодекс КНР з'явився лише в 1979 році, після 30-річного існування нової держави. Разом із тим у країні досить добре розвинене процесуальне право. Прийнято Кримінально-процесуальний кодекс (1979 р.), Цивільно-процесуальний кодекс (1991 р.), Адміністративно-процесуальний кодекс (1989 г.), Арбітражний кодекс (1994 р.), Закон КНР «Про особливий процесуальний порядок вирішення морських суперечок» (1999 р.).

Китайський законодавець у сфері матеріального права не поспішає з введенням громіздких кодексів, віддаючи перевагу розрізненню, але оперативно прийнятим, змінованим актам правотворчості. При цьому йде ретельна і неспішна робота з підготовки проекту кодифікованого

документа, заслуховуються пропозиції широкого кола вчених-юристів і практикуючих фахівців, формується громадська думка і думка міжнародного експертного співтовариства з підтримки появи в правовій системі КНР кодифікованого акту правотворчості.

3) на рівні актів правотворчості, що приймаються місцевими органами влади і спрямованих в основному на регулювання питань соціально-економічного розвитку регіону, зокрема у сфері надання особливих пільгових податкових режимів китайським і закордонним інвесторам;

– по-третє, правовій системі КНР відомий так званий експериментальний порядок, що має на увазі правове регулювання правових відносин за допомогою нормативно-правових актів, які не обмежені терміном дії і передбачають їх вступ у силу в остаточній редакції лише після експертної оцінки доцільності цих актів та їх ефективності. Прийняття нормативно-правових актів в експериментальному порядку було досить поширеним явищем у перші десятиліття з моменту початку проведення політики реформ і відкритості;

– по-четверте, текстам китайських нормативно-правових актів, що утворюють правову систему КНР, властива нечіткість, розпливчастість, неконкретизованість формулювань, що було особливо характерно для актів правотворчості перших років після утворення КНР і після закінчення «культурної революції». На цю обставину особливо звертали увагу вітчизняні дослідники китайського права [7]. Усе це дуже серйозно впливає на однакове, правильне, точне тлумачення і застосування положень, які містяться у правовому акті, обмежує право сторін на ефективний законний захист своїх інтересів;

– по-п'яте, особливою специфікою володіє правосвідомість простого китайця. У його розумінні право, закон практично завжди асоціюються з інститутом покарання, інститутом юридичної відповідальності [8]. Китаєць намагається «стояти на шанобливій відстані» від права, у своїй поведінці керується не юридичними нормами, а прагненням «зберегти обличчя», не піддатися осуду з боку родичів і знайомих, прагне відповідати загальноприйнятим нормам моралі. Для китайської правосвідомості характерний пріоритет моралі над правом.

Варто зазначити, що правова система КНР у своєму розвитку пройшла кілька основних етапів, кожен з яких характеризується своїми відмінними рисами [9].

На **першому** етапі (1949–1966 рр.) був закладений фундамент китайської державності і, як наслідок, правової системи нового Китаю. Першим кроком нова комуністична влада скасувала прогресивне гомінданівське законодавство – «Повну книгу шести законів» (або шести галузей права).

Поряд зі скасуванням «Повної книги шести законів» в основу формування правової системи нової китайської держави лягло так зване законодавство звільнених радянських районів Китаю, яке активно приймалося комуністами в період до утворення КНР в районах, що знаходяться під їх військовим контролем [10]. Відразу після офіційного проголошення створення КНР (1 жовтня 1949 г.) керівництво країни розпочало активну правотворчу роботу для створення основ правової системи держави. Першими законодавчими актами того часу стали: Закон КНР «Про шлюб» (13.04.1950), Закон КНР «Про земельну реформу» (28.06.1950), Положення «Про покарання за контрреволюційну діяльність» (20.02.1951), Тимчасове положення «Про охорони державної таємниці» (01.06.1951), Положення «Про покарання за корупцію» (18.04.1952) та інші.

Першим документом, який носив для новоствореної китайської держави характер тимчасової конституції, стала Загальна програма Народної політичної консультативної ради Китаю, прийнята на його пленарній сесії 29 вересня 1949 року. Лише після п'ятирічного існування КНР 20 вересня 1954 року на світ з'явилася перша Кон-

ституція нового Китаю. Конституція 1954 року слугувала базою для подальшого активного розвитку правової системи країни.

Ситуація з розвитком правової системи КНР посилилася в період «культурної революції» (1966–1976 рр.) (другий етап в історії формування правової системи КНР). У цей період у Китаї не було прийнято, по суті, жодного законодавчого акта (нова Конституція КНР, яка з'явилася в 1975 році носила виключно декларативний характер), фактично ліквідованою виявилася конституційна система державних органів, статутні органи КПК і громадські організації. По суті, в результаті «культурної революції» була практично знищена заснована на Конституції 1954 р політична система КНР.

Після завершення «культурної революції», смерті Мао Цзедуну (1976 р.) і арешту основних її керівників («банда чотирьох») правова система КНР вступила в третій етап свого формування і розвитку (1976–2001 рр.). Саме з цього часу прийнято говорити про унікальний досвід правового будівництва китайської держави. Сучасний вигляд китайське право стало набувати з кінця 1978 року, коли Китай встав на шлях широких економічних і політичних перетворень.

Відновлення правової системи КНР після «культурної революції» пов'язане перш за все з прийняттям, нової 5 березня 1978 року, Конституції КНР [11]. У ній була законодавчо оформлена політика керівництва КНР, спрямована на відновлення країни після довгого руйнівного періоду «культурної революції». І хоча Конституція 1978 року проіснувала зовсім недовго (до 1982 року), вона стала основою для зародження правотворчого процесу в масштабах усього Китаю.

Поряд із прийняттям актів правотворчості економічної спрямованості вищий законодавчий орган Китаю вперше з моменту утворення в 1949 році КНР приймає Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси (01.07.1979), а також Закон КНР «Про організацію народних судів», Закон КНР «Про організацію народної прокуратури» (01.07.1979), Тимчасове положення «Про адвокатів» (26.08.1980), Закон КНР «Про нотаріат» (13.04.1982).

4 грудня 1982 року була прийнята чинна Конституція КНР. По мірі державно-правового розвитку країни в неї вносилися різні зміни і поправки, які зіграли важливу роль у справі щодо успішної побудови правової системи КНР. Найбільш важливою є 13-а поправка, яка вперше в історії КНР на конституційному рівні вводить поняття «соціалістична права держава».

Вступ у грудні 2001 року КНР до СОТ ознаменувало собою новий, **четвертий** етап у формуванні соціалістичної правової системи китайської держави (2001–2010 рр.), що слугувало поштовхом до глибоких змін не тільки в соціально-економічній, а й в законодавчій сфері країни. Протягом 10 років з моменту вступу до СОТ у правовій системі Китаю з'явився цілий ряд нових правових актів, а набагато раніше прийняті закони зазнали суттєвих змін [12]. У першу чергу це стосується законів у сфері захисту прав інтелектуальної власності, в інвестиційній та податковій, банківській та підприємницькій сферах, у сфері боротьби з відмиванням грошей та ін.

У даний час правова система китайської держави переживає **п'ятий** етап свого розвитку (2011 рік – наші дні). Законодавець активізував зусилля щодо прийняття необхідних для країни нормативно-правових актів. Так, великий у порівнянні з попередніми роками обсяг законодавчої роботи був проведений в 2012 році, де в цілому було прийнято близько 20 важливих правових документів (Закон КНР «Про страхування військовослужбовців», Закон КНР «Про порядок в'їзду в країну і виїзду з країни», Закон КНР «Про психічне здоров'я» і т.д.).

Важливим рішенням китайської держави стало пом'якшення політики планування народжуваності, що

дає право на народження другої дитини подружжю, хоча б один з яких був у своїй сім'ї єдиною дитиною. Таке істотне послаблення у сфері демографічної політики зумовлено різким старінням населення і передбачуваним серйозним тиском через це в майбутньому на пенсійну систему країни.

Важливим аспектом, без якого також ґрунтовно не можна розглядати право КНР, є аналіз питань стосовно особливостей прав людини в КНР.

Вчена Т. Кардополова вважає, що особливістю китайського поняття прав людини є його історичний базис («національну специфіку») [13], що складається із крайньої форми патріархальності і непорушних положень конфуціанства.

Необхідно зауважити, що конфуціанство строго окреслює коло обов'язків кожного індивіда (а не їх прав), а також підкреслює важливість покірності, схиляння, поваги і дотримання наказів старших за ієрархією (в чому і виражається патріархальність). Особливість китайської концепції права людини пов'язана зі сприйняттям прав людини як прав усього народу, а не конкретного індивіда, вона проповідує відмову від культивування індивідуалізму.

Щодо історичної специфіки китайського розуміння прав людини, то потрібно зазначити, що концепція прав людини в Китаї пройшла п'ять таких основних етапів:

1) 1949 р. КНР взяло курс на розширення прав особистості в суспільстві та проголосило, що громадянину як частині китайського суспільства гарантується вільний розвиток. Був закладений фундамент для подальшого закріплення соціально-економічних прав і свобод;

2) 1982 р. (період падіння комуністичних урядів, перевищення населення Китаю планки в 1 млрд., «холодної війни»). У 4-й Конституції КНР приведено 28 цивільних прав, майже тотожних наявним прав у конституціях західних країн;

3) 1991 р.: перша редакція «Білої книги» з прав людини, в якій «Права людини» називаються «великим поняттям»;

4) 2004 р.: «права людини» включені до Конституції, їх повага та забезпечення – основний обов'язок країни;

5) 2007 р.: 17-й Всекитайський з'їзд КПК: до Статуту КПК включена концепція «орієнтації на людину», повагу і забезпечення його прав.

Науковець Н. Вечканова виділяє такі основні особливості конституційних прав і свобод в КНР:

1) соціалістична спрямованість і класифікація за соціально-класовою ознакою;

2) перекіс у бік прав громадянина, а не особистості, що дозволяє вузько трактувати конституційні положення таким чином, що вони не поширюються на іноземців;

3) заперечення «природної» концепції, бо права та їх обсяг встановлюються тільки державою;

4) не прописані: право на життя, інформацію, свободу пересування та вибору місця проживання;

5) присутній вираз «права і обов'язки громадянина» (а не «права і свободи людини») і докладний перелік обов'язків

6) заборонені акти образи, наклепу, неправдивого звинувачення і цькування щодо громадян;

7) наявність свободи слова та друку, без закріпленої свободи думки [14].

Тобто можна сказати, що рівень дотримання прав людини в КНР порівняно з іншими країнами (особливо західного світу) досі залишається на низькому рівні, хоча все ж таки поступово простежується розвиток у цій сфері.

Висновки. Отже, в наш час розвиток права КНР характеризується спробами Китаю знайти свій власний шлях, який відповідає потребам інтеграції держав і одночасно базується на стародавніх китайських правових звичаях і традиціях. За останні 40 років право КНР зазнало значних позитивних змін, перейнявши досвід європейських країн, США та ін. У даний час Китай продовжує активний пошук власного шляху розвитку права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихомиров Ю.А. Правовое государство: модели и реальность. *Журнал российского права*. 2011. № 12. С. 5.
2. Бэньцзянь С. Верховенство права и его социальные ресурсы. *Современная юриспруденция*. 2006. № 1. С. 3–15.
3. Цюцэнь Л. Специфика права Китайской Народной Республики и особенности его современного развития. *Правоведение*. 2019. Т. 63. № 2. С. 327–339.
4. Саидов А.Х. Конституции государств Азии. Т. 3. Дальний Восток. Москва, 2010. С. 232.
5. Гасанова К.К. Особенности конституционализма Китайской Народной Республики. Вестник Московского университета МВД России. 2014. № 5.
6. Трошинский П.В. Правовая система Китайской Народной Республики: становление, развитие и характерные особенности. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2015. № 5.
7. Ахметшин Х.М. Уголовный кодекс КНР : лекция. Москва, 1981. С. 14.
8. Трошинский П.В. Юридическая ответственность в праве Китайской Народной Республики. Москва, 2011.
9. Гудошников Л.М., Трошинский П.В. Подробный анализ принимаемого в период с 1949 по 2010 г. законодательства см.: *Современное право КНР: обзор законодательства*. Ч. 1 : 1978–2001. Ч. 2 : 2002–2010. Москва, 2012.
10. Гудошников Л.М. Советские районы Китая. Законодательство Китайской Советской Республики. 1931–1934 : пер. с кит. Москва, 1977.
11. Гудошников Л.М. Конституция 1978 г. и начало правосстановительного процесса в Китае. *Публично-правовые исследования*. 2008. № 3. С. 119–129.
12. Особенности развития правовой системы КНР после вступления в ВТО (2001–2010 гг.). Десятилетие устойчивого развития: политические итоги. Выпуск 27. Серия: Общество и государство в Китае в период реформ. Москва, 2012. С. 160–172.
13. Кардаполова Т.Ф. Проблема прав и свобод человека в Китае. 2014. № 6.
14. Вечканова Н.В. Конституционное регулирование личных прав и свобод человека в азиатских государствах Тихоокеанского региона. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2010. № 12. С. 7–12.